

GRAIN SA
GRAAN SA

Diphalane
2012

PUILA IMVUILA

Lekwalo la Grain SA la
balemipotlana

BALA MOTENO:

- 2 > Mme Jane a re
- 4 > Mosola wa go dira
dithalothakore tsa mmu
- 6 > Dikologa go "fela pelo"

4

Balemirui ba tlotliwa ka Letsatsi la **Moletlo**

KA MOLETLO O O NENG O TLHOMILWE KA 23 PHATWE KWA LEFELONG LA MONTE BELLA ESTATE LE LE PILA LE LE KGATLHANG MO TIKOLOGONG YA MANGAUNG, BA GRAIN SA BA NE BA KETEKAKUMO YA BONE YA BALEMIRUI BA BA SIMOLOLANG BA BA LENG BANGWE BA LENANEO LA GO TLHABOLOLA BALEMIRUI LA GRAIN SA.

Grain SA e swetse gore go bothokwa go nna le letsatsi la moletlo le go ka tlotliwang balemirui ba ba simololang ka ntlha ya kabelo e ba e tlisetsang go pabalesegodijo go lefatshe la rona. Ka tiragalo e Grain

SA e ka bona kumo ya tiro ya yona e e tseneng mo lenaneong le. "Le boikgomoso ba kumo ya rona. Le basupatsela ba ba re bontshang mkgwa o re ka o dirisang go thabolola balemirui mo lefatsheng le" ga rialo, Jannie de Villiers (Moeteledipele: Grain SA) fa a bua le balemirui ba ba simololang ba ba neng ba le teng ka letsatsi la moletlo.

De Villiers o ne a bua le ba ba neng ba le teng mme a tthalosa bothokwa ba Grain SA e le thulaganyo ya kumo le tiro ya Grain SA mo morafeng. Thulaganyo e e teng go tshegetsa balemirui go kuma dijo tse di lekaneng. O ne a dirisa mafoko a Prof Mohammad Karaan (modini wa lefapha la bolemirui

8

Balemirui ba tlotliwa ka Letsatsi la Moletlo

Mme Jane a re...

Dipula tsa ntlha tsa dikgakologo di nele mo mafelong a mantsi mo Afrikaborwa mme go supa gore balemirui ba bone lesedi la boitumelo go simolola go jala dijalo. Ke nako ya go dirisa maano a o a logileng.

Gakologelwa gore fa o batla go bona pholo e tona, o tshwanetse go dira dilo tse di siameng go simolola. Go tlisa potso – ke dilo dife tse di leng tse di siameng mme go supa eng fa go twe re dire tse di siameng?

- Paakanyo ya mmu – tlhomamisa gore masimo a gago a berekiwe ka boteng jo bo leng bothokwa go feta disentemetara tse di leng 40 mme gape le gore ga go na llaga ya kgatelelo e e ka thibelang medi ya dijalo go tsenelela.
- Tshela monontsha go tsamaelana le mofuta wa mmu o o lengwang.
- Tlhomamisa gore o tlhophile mofuta o o tshwanetseng wa peo mme gape le gore o jala go bona palo ya maemo a a kwa godimo a dimela – e seng go feta mme gape le e seng kwa tlase.
- Laola go tlhoga ga mofero – mofero ke mma-ba wa gago ka nako tsotlhe ka o lekalekana le dijalo tsa gago go tsaya metsi, monontsha le lesedi la letsatsi.

Tsena mo masimong a gago ka letsatsi le letsatsi – go tlhokomela dijalo ke tiro e e bothokwa thata. O tshwanetse go itse gore go diragala eng ka dijalo gore o kgone go dira tse di leng bothokwa go tlhogisa dimela go roba thobo e tona. Ke Modimo fela yo a ka nesang pula le go tlabisa letsatsi – wena o tshwanetse go tlhokomela tse dingwe tsotlhe.

A pula e go nele fa o ntse o thusa go tlišetsa pabalesegodijo mo Afrikaborwa mme o ntse o naya batho tiro, o ntse o busetsa madi mme gape o oketsa sefalana sa rona sa dijo.

Molemirusi wa Bofalodi wa Ngwaga: Joconia Mthethwa.

Moletlo o ne o tshwerwe kwa Monte Bella Estate mo Mangaung.

Batlhagisi ba sethlopha sa Molemirusi wa Bofalodi wa Ngwaga ka fa molema ke: Albert Mazibuko (motlhagisi), Joconia Mthethwa (mophadi), Wilson Tyelaphantsi (motlhagisi), Benedict Gxiva (wa bofelo) le Emmanuel Hadebe (wa bofelo). Motlhagisi wa borataro, Tiki Pitso, o ne a sa kgone go nna teng ka nako ya moletlo.

Lefelo le le pila mo tikologong e e kगतhang kwa Monte Bella Estate.

kwa unibeseteng ya Stellenbosch) yo a neng a gatelela bothokwa ba go uma dijo tse di lekaneng go tšhegetsa maemo a batho mo lefatsheng. Tuelo e e kwa godimo ya dijo ke sethunya sa go tlisa tlhakathakanyo mo lefatsheng. Balemirusi ba na le boikarabelo go sireletsa tota le mo dinakong tsa mathata go tlhokomela gore go nne dijo go batho ba lefatšhe la rona.

Thulaganyo e gape e tshwanetse go nna lentswe la molemirusi mme jalo e nne thulaganyo ya boeteledipele. “Nna ke solofela gore yo a nang ponelolepele e tona ke ene yoa amogelang boikarabelo go feta,” ga rialo De Villiers, a ntse a supa gore Grain SA e ipaakanyetse boikarabelo bo. “Re bona ponelolepele ya Afri-

kaborwa e e botoka fa re ka gatelela pele ka lenaneo le,” a feleletsa.

Moeteledipele wa AgriSeta, Jerry Madiba, o ne a bua ka bothokwa ba go rutwa mo tlhabololong ya molemirusi mme a re fa dithulaganyo di dirisana mmogo, tlhabololo e e riling e a diragala. O ne a gatelela ntlha ya bonnete ya gore thuto e fetola boitšwaro mme go tiisa mmoko go tšwelela pele go bona maemo a a kwa godimo. O ne a leboga Grain SA ka ntlha ya go naya “thuto go dirwa” le tlhabololo ya kitso ya balemirusi ba ba simololang.

Tiro ya molemirusi mo phetologong e ne e buiwa ke Karabo Peele (Modulasetilo: Maize Trust). O tšhagafatswa ke go bona Grain SA e supetsa dithulaganyo tse dingwe gore phet-

Batlhagisi ba sethopho sa Molemirui wa Kgaolo e Nnye wa Ngwaga go tsweng ka fa molema ke: Vincent Mdluli (mothagisi), Bongani Sibanyoni (wa bofelo), Elliot Tshabu (wa bofelo) le Pieter Chabalala (mophadi).

Molemirui wa Kgaolo e Nnye wa Ngwaga: Pieter Chabalala.

Ditokololo tse dintšwa tsa Mophato wa Ditone tse 250 (boronso), go tsweng molema: Jack Kokoma, Thulane Mbhele le Pieter Chabalala. Buti Coka, Rykie Raphoto le Themani Moyo ba ne ba se teng ka nako ya go amogelwa dikabelo.

Israel Mothabane o nnile tokololo ya ntlha ya Mophato wa Ditone tse 250 mo maemong a polatina ka go uma go feta ditone tse. O na le Johan Kriel.

Ba go fapa ka mogano ba lenaneo la Letsatsi la Moletlo go tsweng molema: Etienne Claassen (FNB), Harry Matebese (Pannar) le Hanlie Kroese (Santam Agri).

Louw Steytler (Modulasetilo: Grain SA) le Jannie de Villiers (Moeteledipele: Grain SA) ba itumetse go bapana le thulaganyo e e tsholetsang balemirui ba ba simololang.

ologo ke eng. O ne a tlhohlelsa balemirui go amogela diphetologo tse di diragalegang mo bolemiruing ka letsatsi le letsatsi mme gape ga se utlwele kgakololo fela, mme gape go dirisa kitso e ba e filweng. "Ke tshegetsa thulaganyo e, ka Grain SA e re rutile go nna balemirui tota" ga rialo gape ke Peele.

Louw Steytler (Modulasetilo: Grain SA) o ne a thalosa seposengwe mo bolemiruing mme a gatelela gore tirisanommogo ke ntlha e e bothokwa go tswelapele mo bolemiruing. "Seposengwe se ka netefatsa pabalesegodijo mo lefatsheng la rona," a rialo mme a oketsa ka go re Grain SA e dumela go etelapele go tswelapele balemirui mo Afrikaborwa.

Go molaodi wa Lenaneo la Tlhabololo ya Baumisi la Grain SA, Jane McPherson, moletlo o e ne e le ntlha ya maemogodimo mo ditiragalong tsa tsa ngwaga tsa Grain SA. O ne a re Grain SA e itumelela balemirui ba ba tlhabologang. O re o ikutlwa gore go bothokwa thata go tlotla go balemirui bao ba ba se nang lefatsheng le le tona go dirisa. "O ka uma dijo mo mafatsheng a mannye fa o dira ka tshwanelo," a rialo. Ka gore balemirui ba banyane ga ba kgone lekalekantsha le balemirui ba ba tona go nna Molemirui wa Ngwaga, go bothokwa go tshhegetsa kgaolo e nngwe mo balemirui ba ba ka amogelang tuelo go tiro e e thata e ba e dirang ya bona. Jane o ne a akgola batlhagisi bothle ka ditiro tsa bone.

Baphadi ba dithopha tse di latelang tsa Molemirui wa Ngwaga ba thomilwe:

- Molemirui wa Kgaolo e Nnye wa Ngwaga (go tsweng diheketera di le 10 go ya go uma ditone di le 250): Pieter Chabalala; le
- Molemirui wa Bofalodi wa Ngwaga (molemirui yo a umang mo lefatsheng le le leng kwa tlase ga diheketera tse 10): Joconia Mthethwa.

Go fitlhela ngwaga o Mophato wa Ditone tse 250 o ne o na le maemo a le mararo – boronso, sefare le gauta – mme mo ngwageng o go tsentswe bogodimo bo bongwe, polatina, ka gore Israel Mothabane (yo a leng mongwe wa baeteledipele) o kgonne go uma ditone di le 1 500 ka setlha se le sengwe. Tokololo e le nngwe e thomilwe mo moemomg wa gauta e bong e le mongwe yoa umileng go feta ditone di le 1 000, mme moemo wa sefara (go uma go feta ditone di le 500) go thomilwe ditokololo di le tharo. Kgaolo ya Mophato wa Ditone tse 250 ya boronso e file disertifikaite le dibatshe go ditokololo di le thataro. Mophato o o ja tswelapele le tiro e pila ya balemirui bam me go gatelelwa bothokwa ba Lenaneo la Tlhabololo ya Balemirui.

LOUISE KUNZ, MOKWADI WA PULA/IMVULA

Mosola wa go dira dithalothakore tsa mmu

Lefatshe le la kwa Foreisetatabotlhaba le baakangwa selemo se se tlang go jalwa.

BALEMIRUI BA BAAKANYA LEFATSHE GO JWALO DIJWALO TSA SETLHA SA SELEMO. LEFATSHE LE LE SUPIWANG KE LA KWA FOREISETATABOTLHABA. DINAWA TSA SOYA DI NE DI JWETSWE KA SETLHA SE SE FETILENG FA PULA E E KWA TLASE GA TLWAELO E NE E NA. DISALAMORAGO TSA SOYA DI NE DI FULWA GANNYANE FELA KA TSHIMOLOGO YA MARIGA MME MORAGO GA MOO GO NE GO DIRISIWA MEGOMA E E SA KATELENG GO YA BOTENG JWA DIMILIMETARA TSE 250.

Sediriswa se se dirisiwang le leano la go lema boteng bo bo kana kang, go sa lekane kgotsa go lekana, go tlhomamisiwa gantsi ke tlwaelo, jaaka go le tlwaelo go tsewelelets bolemirui ka bowena kgotsa mo polaseng ya moagisani wag ago, ntlha ya go sirelets mmu, go thibela mofero kgotsa go sega mmopa o o ka nnang teng. Molemirui mongwe le mongwe o akanya gore ke mokgwa wa gagwe o o leng pila.

Re kgona go bona ka bonolo ditiragalo fa godimo ga mmu mme go diragala eng ka fa tlase ga mmu le go tsewela mo thalothakoreng yam mu?

Mosima wa thalothakore wa sekweremetara o o tsenelelang mo maemong a medi go fithela dimetara tse di leng 1,2 go ya 1,5 mo mmung o o maemo a a kwa godimo go se na mmopa o ka dirisiwa ka mekgwa e e farologaneng go tshegets go loga maano a go dirisiwa ka setlha se se tlang fa go jalwa. Fa o ise o dire dithalothakore mo masimong a gago re go gakolola go simolola ngwaga o.

Tiriso mo maanong

Dikarabo tsa go dira tekatekano mo polaseng di ka naya tshupetso ya maemo a lefatshe go nna kwa godimo, fa gare kgotsa kwa tlase go jalwa dijalo tsa go robiwa, tse di leng modiro wa boteng jwa mmu, phopholego le monono go kopantsa bokana ba pula e e nang le nako e nang ka teng mo tikologong ya bolemiruing ba gago. Mmu o o tshwanang mo tikologong e go nang pula go

feta o ka nna kumo kgotsa mafulo go feta mo tikologong e pula e sa neng go lekana.

Tshedimosetso e e ka dirisiwa mme morago ga nako e telele e ka tshegets go nna pinagare ya maano a go dirisa mmu go jala mo polaseng ya gago. Tokelelo e e kwa godimo thata e e tlhokekwang go jala mmidi, dinawa tsa soya le korong e ka supa pusetso mo mmung o o maemo a a kwa godimo mme gape le ka dijalo tse dingwe jaaka sonobolomo mo mmung o o maemo a fa gare. Mmu o o maemo a kwa tlase o ka dirisiwa go jala majang go fudisa diruiwa mo polaseng.

Go dirisa dithalothakore tse di rileng mo tshimong nngwe le nngwe

Go bothokwa go dira thalothakore e e tseneletseng ya mmu pele go lengwa mme gape morago ga go lengwa. Ka tlwaelo go lekane go epa mesima e e seng e mentsi mo tshimong go dira thalothakore e e tseneletseng go naya kitso ya maemo a mmu mo tshimong eo. Morago ga ntlha e, penometara kgotsa pene ya tshipi ya bokgaraga bo ka nnang dimilimetara tse 6 e ka dirisiwa go bona maemo a masimo ka ntlha ya kgatelelo mo maemong otlhe a masimo.

Go dira tshedimosetso ka nako e ya ngwaga go ka dirwa mmogo le tekotekano ya mmu go bona gore go tlhokiwa monontsha o mo kana kang. Go tla supa gape bothokwa ba go dirisa monontsha ka tshwanelo mme go se dirise monontsha go feta go jala dijalo tsa mofuta mongwe tse di sa kgoneg go naya kumo e e kwa godimo mo mmung o o maemo a kwa gare kgotsa kwa tlase.

Ditshupo tsa mmu di ka tseiwa mo godimo go ya boteng ba dimilimetara tse 150 go ya 165 le mo boalelweng bo bo latelang ba mmu ka fa tlase ga ba ntlha ka boteng bo bo lekanang. Kitso e e ka makatsang e ka fithelwa ka go lekalekantsa monono wa dinontsha tsa mefutafuta tse di farologaneng le maemo a fosofate.

Go lebelela maemo a mmu mo godimo pele go lebelelwa thalothakore pele go lengwa go tla supa bokana ba disalelwa tse di setseng, phopholego ya mmu, tse di bolang, metsi mo godimo le bokana ba go tlhoga ba mofero ka nako ya mariga. Ka go tsamaya fela mo godimo ga mmu, o ka utlwa maemo a

kgatelelo. Mmu o o siameng morago ga temo ka go dirisa disalelwa o utlwala o le boleta o le botlhofo.

Fa mosima wa go epiwa pele ga go lengwa o epilwe o ka tsena mo mosimeng wa lebelela mmu o o fa godimo go ya disentemetara tse 30 go ya go tse 40 mo o ka bonang llaga e e gateletsweng. Thipa e ka dirisiwa go sega mmu o o bonwang mo mosimeng wa thalothakore. Llagaga e e gateletsweng kgotsa mo mmu o kitlaneng teng go ka bonwa sentle. Llagaga e e gateletsweng mo masimong a go ntse go dirisiwa mokgwa wa go diseka mo dingwageng e ka bonwa sentle. Ditshwantsho tse di bontshang dintlha tsothe tse di diragalang di ka tseiwa go supa ditiragalo tsa gago. Go bothokwa go dira dintlha tse fa mmu o le mo maemong a naga, ke go re fa mowa o le 50% mme metsi a le 50%. Phopholego ya mmu le maemo a metsi mo mmung jaaka go supiwa mo thalothakoreng di tshwanetswe go lebelelwa mme go ka lekwa go tihomamisa gore go na le metsi a makana kang mo mmung e bile dijalo tse di tliweng go jalwa di tla tlhoka metsi a makana kang.

Fa go omile thata llaga ya kgatelelo e ka supa go feta, mme tlhokomela go athola ka tshwanelo.

Sekao, jaaka go supiwa mo thalothakoreng fa godimo, mmu o o fa godimo o o leng tlhakathakano ya mmopa le motlhaba o ka tshwara dimilimetara di le 25 tsa metsi mo boteng ba dimilimetara tse 150 tsa mmu. Llagaga e e boleta e ka tshwara dimilimetara di le 35 kgotsa go feta tsa metsi mo boteng ba dimilimetara die le 150 tsa. Mmu o o boteng wa Westleigh o ka tshwara dimilimetara tse di ka nnang 150 tsa metsi, go tsamaelana le bontsi ba pula e e nang kwa mafelelong a selemo le mokgwa wa temo o o dirisiwang. Mo ditikologong tse pula e ka na go lekana le dimilimetara tse di ka nnang 600, tshwara ya metsi e ka lekana le kwarata ya pula e e nang ka ngwaga.

Mo thalothakoreng e, llaga e e boleta e fitlhelwa ka boteng bo bo nnang disentimetara tse 50, mme medi ya dijalo. Jalo, go tsamaelana le mmu o o leng mmopa le motlhaba, kumo e e kwa godimo ya dijalo tsa selemo e ka bonwa fa di tlhokmelwa ka tshwanelo.

Dijalo tse dingwe le tse dingwe tse di jwetsweng ka tshwanelo di ka tlhoga sentle ka go goga metsi go tsweng mo mmung fa pula e sa ne ka tshwanelo. Fa go dirwa thalothakore pele ga go jalwa metsi a a leng teng mo mmung a bonwa e le madi mo banking.

Fa llaga e e gateletsweng e fitlhelwa, go bothokwa go seta boteng bo bo tlhokegwanng go dirisa mogoma mme boteng bo bo siameng bo ka supiwa ka go dirisa penterometara ya mmu.

Ntlha ya go se tlhose masalelwa a dijalo mo masimong, ka masalelwa a a fetang 15% a le bothokwa go dirisa mokgwa wa go lema go sireletsa, mo gidomo ga mmu le mowafatso wa mmu o o mo maemong a dimilimetara tse di ka nnang 250 tse di fa godimo go ka fitlhelwa. Go bothokwa gape go tihomamisa gore tiragalo e fetswe pele ga nako gore metsi a mafelelo a mariga le a tshimologo ya selemo a kgone go tsenelela mo thalothakoreng ya mmu mme a ka bolokelwa setlha sa selemo se se tlang sa go uma.

Dithalothakore tsa mmu tse dintsinzana mo masimong di ka dirisiwa go supa, go le bothokwa, fa llaga ya kgatelelo e thubilwe kgotsa e senyegile. Mosima o ka dirisiwa gape ke molemirui go ikgotsofatsa gore tiro e dirilwe ka tshwanelo mme le go supa bakgweetsi ba diterekere le ba didiriswa tse dingwe gore go bothokwa go dira eng go bona tse di batlegwanng go lema ka tshwanelo.

Go jalwa ga dijalo tsa selemo go dirwa jaanong ka go itsewe gore dimele di ka se nne le llaga ya kgatelelo e e ka thibelelang medi ya tsone go tsenela boteng ga e teng mme di ka tlhoga go tsewelela pele go naya pholo e e tshwanetseng ka setlha se se tlang.

Thalothakore e e tlhalosang ya lefatsho.

**ATHIKELE E ROMETSWE
KE MOLEMIRUI WA GO ROLA TIRO**

Dikologa go “fela pelo”

KA GO DIRA TLHOTLHOMISO GO SUPILE GORE GO ELA TLHOKO GO TSENELELA GO TLHOKOMELO YA DIPALANGWA, DIDIRISWA LE DIJANAGA LE GO DIRISA LEANO LA TLAMELO GO KA BUSE TSA BALEMIRUI MADI A MANTSI LE FA A SA BONWE. NTLHA E E TSHWANETSWE GO DIRWA PELE KGOTSA MORAGO GA GO JWALA KGOTSA GA GO ROBA.

Kgwedi ya Diphallane ke yona kgwedi e balemirui ba ka ela tlhoko tlhokomele ya didiriswa tsa bona ka ntlha ya go dikologa go “fela pelo” fa setlha se sentšwa simolola ka ditiro tse dintsi tse di tshwanaetsweng go dirwa. Ka go dirisa nako gare ga go jwala le go roba go tlhola, go direla le go baakanya dipalangwa le didiriswa tsa mo polaseng o ka kgona go dikologa go latlha nako e e bothokwa ka nako ya go jwala.

Diterekere

Diterekere tsa gago di dira thata go feta didiriswa tsa gago tsothe mme di tshwanetswe go direlwa ka tlhomamo. Fitlhela fa tlase tse dingwe tse o ka di elang tlhoko:

Kgotetso

- Tlhola ditshujwa, serefosano le sekgotetso.
- Tlhola mathale go bona tshenyego. Baakanya kgotsa fetola mathale fa o fitlhela a phanyegile kgotsa a phatlogile.

Thulaganyo ya mafura

- Direla metlhotlho e e thibelang maswe mo mafureng.
- A ditlhabela di tlhokwa go direlwa? Tiro e, ka tlwaelo, ke tiro e e dirwang ke modirelwa yo a leng setswere, mme o tshwanetse go tlhokomela gore di tshwanetswe go isiwa kwa di ka direlwang teng.
- Gakologelwa gore mafura a a leng phepa a bothokwa go tsamaiso ya ditlhabela.
- Tshokotsa tanka ya mafura, tota fa tisele e tserwe go tsweng ditoromo tse di ka nneng din a le maswe.

Diphepafatsomowa

- Diphepafatsomowa di tshwanetswe go nna phepa jaaka go kgonwa ka ntlha ya gore ntlha e ya mowa o o phepa e thibela tshenyego ya tse di dirang mo enjeneng.
- Fa diphepafatsomowa di na le phepafatsomowa mo godimo ga matsonomowa, e phepafatse tota.
- Fetola kgotsa phepafatsa diphepafatsomowa.
- Tlhola gore dipeipi ga di a phanyega.

Tshoko

- Minolosa oli ya kgale mme tshela e ntšwa. Go bothokwa go tsamaisa enjene gore e nne bollo pele oli e minololwa go dira gore maswe a a leng teng mo oling a tse le oli.
- Fetola felitara pele o tshela oli e ntšwa.

Ditšhifitadikere

- Tlhola maemo a thogetso. Oketsa fa go le bothokwa go e emisa mo mae-mong jaaka go le bothokwa.

Thulaganyo ya go kuka

- Ena e tshwanetswe go minololwa kgotsa go tlatswa gangwe kgotsa gabedi ka ngwaga go netefatsa gore maswe mo metsing le diela tse di leng teng ka ntlha ya mowafatso di tloswe.
- Tlatsa ka go dirisa seela se se tshwanetseng pele enjene e tsamaisiwa go thibela tshenyego e tona go pompo ya go kuka.

Thulaganyo ya go tsidifatsa

- Go tlosa mogote o o tliwang ke enjene, mowa o tshwanetse go tswela ka go sa thibelwe mo redieitang.
- Tlosa maswe otlhe ka fa morago ga redieitara.
- Dirisa sethuntsamowa, peipi ya metsi kgotsa pompo ya dithaiere go tlosa maswe.
- Dirisa diborele tsa go sireletsa matlho fa o dira tiro e.
- Tlhola disupetso tsa go dutla ga metsi mo tankaneng ya redieitara le ka fa tlase tota le mo sefong ya yona fa enjene e sa le bollo.
- Tlhola disupetso tsa go dutla ga metsi mo dikopantshong tsa pompo ya metsi.
- Go bothokwa go minolola le go tsokotsa thulaganyo ya go tsidifatsa le fa tirelo e sa thokege. Tlatsa gape ka diela tse di bothokwa.
- Tlhola lebanta la fene le gagamatso la lona. Lebanta le le repileng le tla thelela mme le tla thibela thulaganyo ya tsidifatsa go dira tiro e e bothokwa ka tshwanelo.

Thulaganyo ya motlakase

- Tlhola maemo a diela mo betering. Fa di le kwa tlase go thokega gore o tsele metsi a a phepa tota.
- Phepafatsa dibofelelo go tlhomamisa gore go se nne go jega. Ntlha e e ka dirwa ka go dirisa baekabonate ya sota mme tlhomamisa gore seela se se se tsene ka mo teng ga beteri.
- Tlhokomela gore beteri e ntse e tletse ka motlakase. Tlhomamisa gore dipofelelo di tshwere sentle mme di tshase ka kirisinyana.
- Tlhola gore ditshwarisetso di tshwere sentle ka ntlha ya gore fa go tsamaiwa mo nageng di ka roba beteri fa di sa tshware sentle.
- Tlhola maemo a mathale o ntse o lebelela gore ga go na fa a jegilweng teng fa a kopana le a mangwe le fa a kopana le dipofelelo tsa motlakase. Dipofelelo tse, fa gongwe, di ka bofololwa mme di ka phepafatswa go tlhomamisa gore di dire sentle. Fa o swetsa go bofolola dipofelelo tse dingwe, bofolola negatifi go thibela go tuka ga mathale fa a kgomana o ntse o phepafatsa.
- Tlhola mathale le dipofelelo tsa mabone.
- Sekaseka mabanta otlhe o ntse o tlhola gagamatso ya ona le tshenyego e e ka nnang teng.

Tlalatšhe le diboriki

- Fa go thokega, gagamatsa diboriki, mme o fetole tshwaro ya diboriki gore di tshware ka go tshwana.
- Tlalatšhe ga e a tshwanela go repa thata. E setele gore e tshware sentle tota le fa e le ya seatla.

Dikere tsa go tereba

- Tlhola maemo a thogetso mo sedikololeng mme e emise jaaka go le

bothokwa. Gantsi ga go bothokwa go minolola thogetso e e setseng.

- Tlhola maemo a dibering tsa maotwana a a kwa pele mme di fetole fa di sa siama. Fa di sa siame di tshase ka oli.
- Tlhola diakesele tsa setapo gore di sa siame.
- Sekaseka lebokoso la go tereba go repa – direla kgotsa fetola fa go tlhokega.

Dithaere

Dithaere di tshwanetswe go pompiwa bokana jaaka go tlhokiwa. Dithaere tse di tletseng mowa thata di fosa go gata sentle mme ka go dira jalo di sega mela mo mmung tse di dirang gore mathoko a thaere a senyege. Tlhokomela go se pege go feta mo dithaereng ka gore go dira gore di senyege pele ga nako mo go oketsang kgatelelo mo mmung mo go isang go dirisa mafura go feta ka ntlha ya koketso ya thibelelo. Ditlhotlhomiso di supa gore dithaere tse di pompilweng jaaka go tlhokega di fokotsa tiriso ya mafura go ya 20% kwa tlase ga tse di pomilweng thata kgotsa tse di leng boleta thata.

- Batla disupetso tse di supang tshenyego kgotsa manga mo thaereng. Di baakanye pele di senyega fa o na le tiro e ntsi mme go tlhokegwa gore di dirisiwa.
- Tlhola dikolokote tsa maotwana go tlhomamisa gore di sa le pila morago ga go tsamaya mo nageng mo go leng mesima le matlapa teng. Dikolokote tse di kongileng di ka baakangwa ka go dirisa hamole e e bokete.
- Tlhola mowa mo dithaereng.
- Tlhola metsi a a leng mo dithaereng tsa diterekere. Boima bo bo dira gore terekere e kgone go gata sentle mme e se thhelele ka e ka dirisa mafura go feta.

Didiriswa

- Tlhola didiriswa tsa gago tsotlhe go bona fa go tlhokega karolo nngwe.
- Tlhokomela gore fa go na le dikarolo tse di dirisitsweng thata mme di setse di fela gore di fetolwe kgotsa di baakangwe. Tsena di ka nna megoma, maotwana a megoma, dikere le dibering, jalo le jalo.
- Tlhola dipeipe tsa rabore le dikarolo tsa polasetiki jaaka difene fa di phanyegileng teng.
- Dirisa togetso mo mafelong fa go leng tse di dikologang kgotsa tse di tshikinyegang.
- Tlhola dithaere tsa didiriswa mme di baakanye kgotsa di fetole fa go leng bothokwa.
- Lebelela metšhene ya gago go tsenelela; bofa dimuru, diukurufu le dithibo tse di ka bo di bofologilweng morago ga nako. Ntlha e e botoka e, e ka dira gore o boloke madi ka o thibela tse di robegang mme di tura thata go baakangwa.
- Ke yona nako ya go lemoga dintlha tsa go tlhokomela gore go se nne kotsi ka go reka diaparo le tse dingwe tse di sireletsang fa go dirisiwa metšhene jaaka ditlalafo, dimaseke le diborele tse di thusang go thibelela kotsi mme di sireletsa badiri bag ago ka dinako tsotlhe.

Dintlha tse di leng bothokwa go sireletsa

Go bothokwa ka dinako tsotlhe go nna molemiru, modirisi le modiredi yo o tlhokomelang ka go lemoga dintlha tse di leng bothokwa go sireletsa tse di latelang:

- Baakanya didiriswa tsa polase ya gago mo lefelong le le rileng fa go leng bodilo ba samente bo bo leng phepa tota mo go ka alwang seile fatshe.

PULA IMVULA

Kgatiso e e etlediwa ka thuso ya Maize Trust.

GRAIN SA

PO Box 74087, Lynwood Ridge, 0040
▶ 08600 47246 ◀
www.grainsa.co.za

PHATLALATŠO

Debbie Boshoff
▶ 08600 47246 ◀
www.grainsa.co.za

BAGOKAGANYI BA DIPOROFENSE

Danie van den Berg
Free State (Bloemfontein)
▶ 071 675 5497 ◀
danie@grainsa.co.za

Johan Kriel

Free State (Ladybrand)
▶ 079 497 4294 ◀
▶ Office: 051 924 1099 ◀
johank@grainsa.co.za
Dimakatsi Nyambose

Jerry Mthombothi

Mpumalanga (Nelspruit)
▶ 084 604 0549 ◀
▶ Office: 013 755 4575 ◀
jerry@grainsa.co.za
Nonhlanhla Sithole

Naas Gouws

Mpumalanga (Belfast)
▶ 072 736 7219 ◀
naas@grainsa.co.za

Jurie Mentz

Mpumalanga (Vryheid)
▶ 082 354 5749 ◀
▶ Office: 034 980 1455 ◀
jurie@grainsa.co.za
Sydwell Nkosie

Ian Househam

Eastern Cape (Kokstad)
▶ 078 791 1004 ◀
▶ Office: 039 727 5749 ◀
ian@grainsa.co.za
Jenilee Bunting

Lawrence Luthango

Eastern Cape (Mthatha)
▶ 076 674 0915 ◀
▶ Office: 047 531 0619 ◀
lawrence@grainsa.co.za
Cwayita Mpotyi

Toit Wessels

Western Cape (Paarl)
▶ 082 658 6552 ◀
toit@grainsa.co.za

KOLOGANYO LE KGATISO

Infoworks

▶ (018) 468-2716 ◀
www.infoworks.biz

PULA IMVULA E FITHELWA KA DIPUO TSE DI LATELANG:

Setswana,

Seesemane, Seaforikanse, Sesotho,
Sesotho sa Leboa, Sezulu le Sethosa.

Maitlhommo a rona ke go ntsha kgatiso e e gaisang ka fa go kgonegang. Ditshwaelo dingwe le dingwe ka diteng tsa borulaganyi kgotsa neelo ya teng, di ka lebiwa go Jane McPherson.

Dikologa go "fela pelo"

Baya didiriso gaufi le lefelo le mme tlhokomela gore di rulagangwe ka tshwanelo. Tlhokomela go baya tse o di tlosang ka tatelano e o di tlositseng ka teng gore o kgone go di busetsa gape jaaka di ne di ntse.

- Ka dinako tsothe o emise metšhene mme o time enjene fa o tshela mafura kgotsa fa o baakanya sengwe kgotsa fa o tshasa kerisi.
- Se dire ka fa tlase go motšhene o o ka go welang. Tlhokomela gore o tshegetswe ka tshwanelo.
- Se tlose mabanta fa sedikologo se ntse se dikologa.
- Tlosa oli le kerisi fa go dirwang le fa go tsamaiwang teng go thibela go thelela le go wa.
- Gakologelwa gore dipeipi tse di dirisang oli go kuka di na le kgatelelo e ntsi ka mo teng ga tsona. Tlhokomela matlho a gago.
- Se tshole mo go dutlang teng ka diatla o sa apare ditlalafo.
- Dirisa tshireletso ya matlho le tse dingwe tsa go sireletsa jaaka go tlhokegwa.

Go ka bonwa e le disupetso tse di seng bothokwa mme dipalo di supa gore dikotsi tse di diragalang mo polaseng di diragala fa go dirisiwa metšhene le didiriswa tse di bokete.

Didiriswa tsa polase di kotsi – thibela o be o sireletse

Go thibela gore go se senyeye ka go le kotsi go ba ba go direlang ka go dirisa didiriswa kgotsa ba ba leng mo tikologong fa di dirisiwa o tshwanetse go:

- Tlhomamisa gore ba ba dirisang sediriso kgotsa motšhene ba na le kitso ya go se dirisa ka tsh-

wanelo. Tlhomamisa gore ba na le kitso e bile ba itse gore go diragala eng ka ntlha ya tshireletso.

- Ruta bagkweetsi go emisa sengwe ka 'tshwanelo'.
- Boriki ba seatla bo tshwanetswe go bofiwa, dikere di nne di sa tshwara mme enjene e timwe.
- Tlhomamisa gore disireletso tsothe di tswalelwe mme tswalela mafelo a a ka nngang kotsi jaaka didikologi tse di ka kapang seatle kgotsa letsela la seaparo mme tsa go gogela mo didikologing.
- Ruta badirisi ka dikotsi tsa didikologi mme tlhomamisa gore ba itse mathata a go kapiwa ke sedikologi. Ga ba tshwanele go apara diaparo tse di lepeletseng mme di kapiwe ke didikologi.
- Ruta badirisi go thibolola mafelo a a thibiwang ke majwang, mefero kgotsa maswabi a bojang mme o ba itse ka kotsi ya mollo. Ba neye ditimamollo tse di tshwanetseng.
- Tlhokomela go feta fa bagkweetsi ba batla go boela morago mme go tlhokega go lebelela sentle pele go direga. Bo bothokwa go ruta badiri botlhe go nna le kitso ya mokgwa o go buiwang kgotsa o go supiwang fa tiragalo e ya go direga. Gantsi go feta go direga gore modiri a pinelwe gare ga terekere le sediriswa se se tshwanetsweng go hakololwa.
- Badiri ba polase le bagkweetsi ba metšhene ba tshwanetswe go rutwa go tlhokomela le go tlhola ba ntse ba tlhola pele ba dira. Go tlhokega gore ba palame dilere le go dira mo godimo ga sengwe mme ntlha ya go thelela le go wa e diragala fa go dirwa go ntse go jagiwa e bile apare ditlhako tse di leng borethe.

JENNY MATHEWS, MOKWADI WA PULA/IMVULA